Impact Factor – 6.261 Special Issue - 112 Feb. 2019 ISSN – 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

UGC Approved Journal

Multidisciplinary International E-research Journal

आंतरविद्याशाखीय राज्यस्तरीय चर्चासत्र

भारताच्या राजकीय व आर्थिक जडणघडणीत महिलांचा सहभाग

- अतिथी संपादक -

प्राचार्य डॉ. अरुण डी. येवले

- मुख्य संपादक -

डॉ. धनराज धनगर

For Details Visit To : www.researchjourney.net

Scanned by CamScanner

- CONTENTS -

1. भारतीय राजकारणातील महिलांचे योगदान 7
   - प्राचार्य डॉ.अरुण दा. शेवले
2. आर्थिक विकासात महिलांचा सक्षम सहभाग 10
   - डॉ. सुरेखा तु. रोंगटे
3. भारतीय समाजातील स्त्रीचे स्थान 13
   - डॉ. रंजना पाटील
4. जागतिकीकरण आणि भारतीय महिला 17
   - प्रा.डॉ. दिलीपसिंह निकुंभ
5. मेधा पाटकरांची विस्थापित आदिवासी चळवळ 20
   - प्रा. डॉ. महेश नारायण मोटे
6. खान्देशातील राजकारणात आदिवासी महिला नेतृत्वाचे राजकारण : एक अध्ययन 22
   - डॉ. विजय तुंटे, श्री. अशोक पाडवी
7. भारतातील सामाजिक व राजकीय जडणघडणीतील कर्तृत्ववान स्त्रिया व त्यांचे कार्य 27
   - प्रा. डॉ. संजय जिभाऊ पाटील
8. महिला आणि पर्यावरण 30
   - डॉ. दत्ताहरी होनराव
9. लोकशाही आणि महिलांचा राजकीय सहभाग 32
   - प्रा. डॉ. लक्षटे रत्नाकर बाबूराव
10. भारतीय स्वातंत्र्य लढ्यातील कॅप्टन लक्ष्मी सहगल यांचे योगदान 37
   - प्रा. डॉ. घोलप कमलाकर गोरख
11. सौ.सिंधुताई सपकाळ यांचे अनाथाश्रमासंबंधीचे कार्य 41
   - प्रा. डॉ. संतोष तुकाराम कदम
12. बचत गट आर्थिक जडणघडणीचे एक साधन 43
   - डॉ. सुरेश वसंतराव खोंड
13. भारत भूमी ही विविध परंपरेने महाराष्ट्राच्या राजकारणात महिलांचा सहभाग 46
   - डॉ. नामानंद गौतम साठे
14. स्वातंत्र्यपूर्व व स्वातंत्र्योत्तर काळातील महिलांची राजकीय जडणघडण........ 49
   - डॉ. डी. एस. पटवारी
15. राजकीय व प्रशासकीय जडण-घडणीत महिलांचा सहभाग 52
   - प्रा. डॉ. प्रकाश नामदेव पाटील
16. भारताच्या प्रशासकीय, राजकीय व आर्थिक जडण-घडणीत महिलांचा सहभाग 54
   - प्रा. डॉ. उलगडे लक्ष्मण काशिनाथ
17. भारतीय राजकारण आणि महिलांचा सहभाग 56
   - प्रा. डॉ. पी. एस. मोरे (लांडगे)
18. भारताच्या राजकीय क्षेत्रात महिलांचे योगदान 58
   - प्रा. डी. झेड. सावळे
19. महिलांच्या आर्थिक विकासात बचत गटाची भूमिका 60
   - प्रा. बळीराम वसंतराव पवार
20. बचत गट आणि महिला 62
   - प्रा. तेलंगे एन. एन.
21. ग्रामीण विकासात महिलांचा राजकीय सहभाग 64
   - प्रा. भगवान अशोक शिंदे

Scanned by CamScanner

ISSN : 2348-7143
February 2019
RESEARCH JOURNEY International Multidisciplinary E-Research Journal
Impact Factor (SJIF) - 6.261 | *Special Issue 112 :* भारताच्या राजकीय व आर्थिक जडण-घडणीत महिलांचा सहभाग

लोकशाही आणि महिलांचा राजकीय सहभाग

– प्रा. डॉ. लक्षटे रत्ना
राज्यशास्त्र वि
देगलूर महाविद्यालय देगलूर ता.देगलू

प्रस्तुत लेखात भारतातील महिलांचा राजकीय सहभाग कसा घडुन आला. त्यात आणखीन भर पाडण्यासाठी आप उपाययोजना कराव्या लागतील. या सर्वाचा आढावा घेण्यात आला आहे. ८ मार्च हा दिवस जागतिक महिला दिन म्हणून सा जातो. पुरुषांच्या तुलनेत महिलांच्या राजकीय सहभागचा वेग अति मंदावलेला आहे. परंतू २१ व्या शतकापासून त्यात वाढ हो गृहित धरून मांडणी करण्यात आली आहे.भारतीय स्वातंत्र्याच्या ६९ वर्षानंतर आपण काय मिळवले व काय मिळवायचे आहे. याव टाकली असता असंख्य प्रश्न व विषय मनात निर्माण होतील. त्या असंख्य प्रश्नांपैकी एक म्हणजे महिलांचे स्वातंत्र्य, अधिकार, दर्ज व सबलीकरण या विषयी मागील ६९ वर्षात आम्ही काय केले? जे केले ते लोकशाहीचा अर्धा भाग असणाऱ्या भागासाठी पर्याप्त अ त्यात आणखीन काय सुधारणा कराव्या लागतील? आजही महिलांना अपेक्षित राजकीय फायदा मिळाला नाही. आजही महिलांना शैक्षणिक, प्रशासकीय क्षेत्रात योग्य स्थान मिळाले नाही. तरीही महिला पूर्णत: व्यवस्थेपासून उपेक्षित आहेत असेही नाही. पुरुष प्रधान स्वातंत्र्यानंतर महिलांना स्वत:च्या विकासासाठी सहकार्य मिळाले. परंतू आज यापेक्षा अधिक सहकार्य मिळण्याची अपेक्षा व्यक्त केल भारतीय संविधानात प्रारंभापासुनच महिलांना प्रत्येक क्षेत्रात प्रगती आणि विकासासाठी समान संधी देण्याची तरतुद आहे. जर समाजा वर्गांनी सहकार्यात्मक दृष्टीकोन स्विकारला तर महिला प्रत्येक क्षेत्रात पुरुषा समान प्रगति करु शकतील याबाबत कांही शंका नाही. त राष्ट्र विकासात समान भागीदार बनु शकतात. संविधानातील समान संधीचे तत्व आणि वास्तवतेत अधिक अंतर आहे. एकीकडे आम्ह की, स्वातंत्र्यानंतर आमच्या देशाची शासन यंत्रणा व राज्यकारभार राज्यघटनेनुसार चालतो. जर हे सत्य असेल तर घटनात्मक तरतु महिलांचा विकास व प्रगती का झाली नाही? याचा अर्थ आमच्या राज्यकर्त्यांनी आजपर्यंत देशाचा राज्यकारभार राज्यघटनेनुसार चाल चित्र रेखाटले किंवा राज्यघटनेतील तत्वांना आपल्या राजकीय व सामाजिक हितानुसार मुरड घालुन वापरले. ज्यामुळे घटनाकारांना असलेले महिलांचे हित व कल्याण मागील ६९ वर्षात साध्य झाले नाही. उलट जेन्डर डेव्हलपमेंट व क्राईम रिपोर्टची अलिकडील आ अधिक चिंताजनक स्थितीचे सत्य समोर आणते.

महिलांच्या राजकीय सहभागविषयी दृष्टीकोन :

भारतीय धर्मशास्त्राने व रुढीवादी समाज व्यवस्थेने महिलांच्या सामाजिक व राजकीय सहभागविषयी नकारात्मक व संकुचित दृष्टीकोन स्विकारला. ज्याचे अनुकरण पुरुषासह महिलाही करतात. भारताच्या प्राचीन इतिहासापासून आज पर्यंत यासर्व बंधनाना झुगारुन देवून काही महिलांनी आपले राजकीय योगदान बजावले आहे. उदा. जिजाबाई, येसुबाई, ताराबाई, अहिल्याबाई होळकर, राणी लक्ष्मीबाई, कित्तुरची राणी चन्नमा, रमाबाई रानडे, यशोदाबाई भट्ट, ...बाई दास्ताने, पार्वतीबाई ठकार, यसुबाई सावरकर इ. आज ... राजकारण गलिच्छ आणि अनैतिक मानून त्यापासून दुर ... आहेत. त्यांच्यामते राजकारणात सक्रियता म्हणजे चारित्र्याचे ... आणि समाजातील प्रतिष्ठा नष्ट होणे. बिहार, उत्तरप्रदेश, पूर्वोत्तर राज्यासह अनेक राज्यातील महिला राजकारणात सहभागी होवून आपले नैतिक पतन आणि सामाजिक मूल्य कमी करु इच्छित नाहीत. पुरुषप्रधान राजकारणात सहभागी होवून आपले स्त्रित्व नष्ट होईल याची भिती स्त्रियांना असते. त्यामुळे प्रारंभिक काळात महिलांचा राजकारणातील सहभाग नगण्य होता. जो असायचा तो फक्त सही व उपस्थिती पुरताच मर्यादित. आधुनिक समाजात माहिती तंत्रज्ञान, शिक्षण व नौकरीच्या परिस स्पर्शाने महिलांच्या राजकीय जाणीवा अधिक विकसित झाल्या. त्याची निश्चित अशी वैचारिक बैठक स्पष्ट झाली. त्यामुळे मध्यम वर्ग आणि उच्च-मध्यम वर्गातील महिलांनी महिलांच्या राजकारणाविषयीच्या पारंपारिक व सांस्कृतिक ... विरोध केला. त्याविरूध्द संघर्ष करुन त्यापुढे येवू लागल्या. म प्रशासकीय नौकरी व शिक्षणातील पदवी प्राप्तीसाठी आखिल ... आणि राज्य स्तरावर आयोजित सर्व परिक्षातील सहभागात वाढ ... त्यातील महिलांच्या उत्तीर्णतेचे प्रमाण पुरुषांच्या तुलनेत अधिक ... वर्तमान युगातील मुली पारंपारिक शिक्षण व नौकरी ऐवजी पो इंजिनियरिंग, सैन्य, न्यायालय, माहिती तंत्रज्ञान, डॉक्टर इ. क्षे पुढे येत आहेत. महिलांचा राजकारणापेक्षा वरील क्षेत्रातील वा सहभाग त्यांच्या राजकीय सहभाग व उत्तरदायित्वास कमी करण्य एक महत्वाचे कारण आहे.

महिलांचा राजकीय सहभाग आणि भारतीय संविधान :

भारतीय संविधानाने महिलांना पुरुषांच्या बरोबरीने सुविध संधी दिली आहे. कलम १५ – लिंग, धर्म, जात व जन्म स्थ इ. आधारावर भेदभाव न करणे. कलम १६ – लोकसेवात वि भेदभाव संधीची समानता. कलम १९ – समान रुपात विचार अभिव्यक्ति स्वातंत्र्य. कलम २१ – समान रुपात प्राण आणि शारीरि स्वातंत्र्यापासून वंचित न ठेवणे. कलम ४० -पंचायतीराज संस्था ७३ व ७४ व्या घटनादुरुस्तीनुसार आरक्षणाची व्यवस्था. कलम ४ -बाळंतपणात सहाकार्याची व्यवस्था. कलम ४७ – पोषण आहा जीवन स्तर आणि लोक आरोग्याचे दायित्व. मुलभूत अधिकार मार्गदर्शक तत्वात महिलांसाठी पुरुषासमान किंवा त्यापेक्षा अधि

Scanned by CamScanner

सुविधांची नोंद करण्यात आली. अशा प्रकारे भारतीय संविधानात सर्व स्त्री आणि पुरुषांना समान प्रमाणात शोषणापासून बचाव, धार्मिक स्वातंत्र्य, संस्कृती व शिक्षण इ. सर्व अधिकार समान रुपाने प्रदान केले. या अधिकाराचे हणन व अतिक्रमण झाल्यास न्यायालयात दाद मागण्याचा हक्क सर्वांनाच आहे. त्यामुळे त्यांना अधिकारापासून कोणी वंचित करु शकणार नाही. त्रिस्तरीय ग्रामीण पंचायत राज व्यवस्था व शहरी स्थानिक स्वराज्य संस्थात सर्व प्रकारच्या महिलांना १/३ पदावर आरक्षण देण्यासाठी ७३ व ७४ वी घटनादुरुस्ती करण्यात आली. ज्यामुळे देशातील त्रिस्तरीय पंचायत राजव्यवस्थेत जवळपास ८० लाख महिलांना लोकप्रतिनिधी म्हणून राजकारण आणि प्रशासनात सहभाग नोंदवण्याची संधी प्राप्त झाली. संसद आणि राज्य विधानमंडळात १/३ आरक्षण देण्याच्या हेतूने घटनादुरुस्ती करण्याचे प्रयत्न होत आहेत. त्या दिशेने आवश्यक ती जागृती होत आहे.

महिला राजकीय सहभाग :

निवडणुका दरम्यान प्रत्येक राजकीय पक्ष संविधानातील स्त्री सक्षमीकरणाच्या तत्वाची आण घेवून महिला सहभागविषयी अनेक घोषणा करतात. परंतु सत्ता प्राप्तीनंतर त्यास पुर्ण करताना कानाडोळा केला जातो. वर्तमानात महिलांना त्यांचे अधिकार बहाल करण्याबाबत राजकीय पक्षांचा व्यवहार बदलत असल्याचे निर्दर्शनास येते. महिलांचा राजकारणातील सहभाग पुर्वीपेक्षा अधिक वाढला आहे. महिलांना आरक्षण देण्याबाबत सर्व राजकीय पक्षात एक वाक्यता दिसत नाही. कांही राजकीय पक्ष आजही आपल्या अजेंड्यात महिलांना दुय्यम स्थान देतात. महिलांकडे उपेक्षित नजरेने पाहतात. परंतू वर्तमानात महिलांनी आपली प्रतिभा, क्षमता, गुणवत्ता व कार्यतत्परतेच्या जोरावर राजकारणातील आपले स्थान महत्वाचे बनवले उदा. सोनिया गांधी, शीला दिक्षित, मायावती, अंबिका सोनी, वृंदा करात, रेणुका चौधरी, जयललिता, उमा भारती, पंकजा मुंडे, आनंदी बेन पटेल, सुषमा स्वराज, स्मृती इरानी, सुमित्रा महाजन इ. वर्तमान राष्ट्रीय व प्रादेशिक पक्षातील बऱ्याच पक्षांचे पक्षाध्यक्ष हे पद महिलांकडे आहे. उदा. काँग्रेस-सोनिया गांधी, तृणमुल काँग्रेस-ममता बॅनर्जी, अण्णाद्रमुक-जयललिता, मायावती-बहुजन समाज पार्टी इ. या सर्व महिलांच्या आदेशाचे पालन पुरुष कार्यकर्ता प्रामाणिकपणे आणि निष्ठेने करतात. बऱ्याच वेळी कार्यकर्ते या महिलांच्या आदेशावरून आपल्या प्राणाची आहुती देण्यास तयार होतात. महिलांना आपल्या स्वप्नांना वास्तवतेत बदलण्यासाठी योग्यता, मेहनत आणि तपस्येने राजकारणात काम करावे लागेल. मदर तेरेसा, मेघा पाटकर, सिंधूताई सपकाळ, साधना आमटे इ. महिलांनी सामाजिक क्षेत्रात महत्वाचे काम केले आहे.भारतात महिलांनी राजकारणात फार कमी पण उल्लेखनीय व जगाने नोंद घ्यावी अशी भुमिका बजावली. उदा. विजयालक्ष्मी पंडीत, इंदिरा गांधी, सुचिता कृपलानी, सरोजनी नायडू, सोनिया गांधी इ. मागासलेल्या भागात महिला असुन नसल्याप्रमाणे आहेत. राजकारणात सहभागी होणाऱ्या महिलांनी स्थानिक स्वराज्य संस्थेच्या राजकारणातील अनुभवाची शिदोरी पाठीशी बाळगली तर त्यांना पावलो-पावली धोका होणार नाही. वास्तवतेत प्रत्येक क्षेत्रात महिला पुरुष वर्गापेक्षा अधिक काम करताना दिसतात. उदा. कृषी क्षेत्र इ. जर अधिकाधिक महिलांनी राजकारणात सहभाग नोंदवला तर महिलांची स्थिती अधिक मजबुत होईल. राजकारणातील नैतिकतेचा दर्जा वाढेल. त्यांच्या सोबत होणाऱ्या अत्याचारापासून त्यांची सुटका होईल. भ्रष्टाचार विरहीत पारर्शक शासन व प्रशासन निर्माण होईल. वर्तमान काळातही महिलांची व्यवस्थेकडून उपेक्षा होते. फक्त तीच्या स्वरुप व पध्दतीत बदल झाला. आज महिलेने आपल्या योग्यता व क्षमतेच्या आधारे राजकीय पक्षात महत्वाची भुमिका बजावली आहे. त्यामुळे आज आपण म्हणू शकतो की स्त्री विना राजकारण व राजकीय प्रक्रिया आज शक्य नाही.

महाराष्ट्र विधानसभेतील महिलांचा सहभाग

अ. क्र.	वर्ष	एकूण आमदार	महिला आमदार	टक्केवारी
१	१९६२-१९६७	२६५	१७	६.४१:
२	१९६७-१९७२	२७१	१२	४.४२ %
३	१९७२-१९७७	२७१	२८	१०.३३ %
४	१९७७-१९८०	२८९	०८	०२.७६ %
५	१९८०-१९८५	२८९	२०	०६.९२ %
६	१९८५-१९९०	२८९	१६	०५.५३ %
७	१९९०-१९९५	२८९	०६	०२.०७ %
८	१९९५-१९९९	२८९	१३	०४.४९ %
९	१९९९-२००४	२८९	१२	०४.१५ %
१०	२००४-२००९	२८९	११	०३.८० %
११	२००९-२०१४	२८९	११	०३.८० %
१२	२०१४-२०१९	२८८	१२	०४.१६%

देशाच्या माजी पहिल्या महिला राष्ट्रपती श्रीमती प्रतिभाताई पाटील यांनी १९६२ च्या निवडणुकीत विधान मंडळातील महिला प्रतिनिधीची मुहुर्तमेढ रोवली. १९७२ ते १९७७ या काळात एकूण २८ महिला आमदार म्हणून निवडून येण्याचा विधानसभेतील हा उच्चांकच म्हणावा लागेल. कारण त्यानंतर सातत्याने महिला आमदारांची संख्या कमी झाली. रजनीताई पाटील, सुप्रिया सुळे (लेक वाचवा अभियान), अमिता चव्हाण, डॉ. निलम गोरे, प्रा.फौजिया खान, विमल मुंदडा, प्रा.सुशिला मोराळे, मिरा रेंगे, सुर्यकांता पाटील, पंकजा मुंडे, वर्षा गायकवाड, केशरकाकु क्षिरसागर, शरद चंद्रीका पाटील, पुनम महाजन, प्रिया दत्त, प्रणिती शिंदे, भावना गवळी, डॉ. शोभा बच्छाव, रंजना कूल, कमल ढोले पाटील, शोभा फडणवीस, रेखा खेडकर, श्वेता परुळकर, अंजली दमानिया, शालिनी ठाकरे, नंदीनी पारवेकर इ. महिला महाराष्ट्राच्या राजकारणात सक्रीय सहभागी आहेत. चंदगड, कागल, कणकवली, कुडाळ, सावंतवाडी, दापोली, गुहागर चिपळुण, रत्नागिरी व राजापूर हे अधिक महिला मतदार असलेले विधानसभा मतदारसंघ आहेत.

महाराष्ट्रातील स्थानिक स्वराज्य संस्थेबाबत मिळालेल्या आकडेवारी नुसार ३३ जिल्हा परिषदातील १९५१ सभासदापैकी

Scanned by CamScanner

अनुसुचित जातीतील ७० महिला सदस्य होत्या. अनुसुचित जमातीतील ८९ महिला सदस्य होत्या. १७ महिला जिल्हा परिषद अध्यक्ष होत्या. अनुसुचित जातीतील ७ महिला जिल्हा परिषद अध्यक्ष होत्या. अनुसुचित जमातीतील ३ महिला जिल्हा परिषद अध्यक्ष होत्या. खुल्या गटातील ८ महिला जिल्हा परिषद अध्यक्ष होत्या. ३५१ पंचायत समितीच्या एकूण ३९०२ सभासद होते त्यापैकी एकूण ११६ महिला अध्यक्ष होत्या. अनुसुचित जातीतील १७६ महिला अध्यक्ष होत्या. अनुसुचित जमातीतील १४९ महिला सदस्य होत्या. खुल्या प्रवर्गातील १७६ महिला सदस्य होत्या. अनुसुचित जातीतील ११ महिला अध्यक्ष होत्या. अनुसुचित जमातीतील १३ महिला अध्यक्ष होत्या. खुल्या प्रवर्गातील ८४ महिला अध्यक्ष होत्या. एकूण २७८९३ ग्रामपंचायती पैकी ९३२५ महिला सरपंच होत्या त्यापैकी अनुसुचित जातीतील १०४१ महिला सरपंच होत्या. सद्यस्थितीत संपूर्ण भारतात १२.७० लाख निर्वाचीत महिला प्रतिनिधी असुन त्या खुप चांगले कार्य करतात. महिलांना संसद व विधानसभात प्रतिनिधीत्व देण्याच्या बाबतीत जगातील १९० देशात भारत १०९ व्या क्रमांकावर आहे. हे चित्र बदलले पाहिजे.

निवडणूक नियम १९२० आणि १९०९ नुसार भारतीय महिलांना विधानसभा सदस्य बनण्याचा अधिकार नव्हता. परंतू हा अडथळा काही प्रांताच्या विधानसभांनी दुर केला. ज्या प्रांतास एका महिलेला उमेदवार बनवण्याची योग्यता प्राप्त असते. तेंव्हा ती महिला राज्यसभेचे सदस्य पण बनण्याची पात्रता प्राप्त करते. जोपर्यंत भारतीय वैधानिक आयोगाचा अहवाल सादर होत नाही तोपर्यंत महिला राज्यसभेत बसू शकत नाहीत. राज्यसभेला विधेयक पारित करण्याचा अधिकार असता तर या सर्व समस्या दुर झाल्या असत्या. परंतु परिणाम असा झाला की, राज्यसभेच्या निवडणूकीत महिला स्वत:स प्रतिस्पर्धी बनवु शकल्या नाहीत. कायदा १९३५ ने महिलांच्या या अपात्रतेस दुर करण्याचे प्रयत्न केले. महिलांना सहा आणि नऊ जागा राज्यसभा व विधानसभेत आरक्षित केल्या. हे मत बंगालच्या माजी मंत्री रेणुका रॉय यांचे होते. ज्या १९५७ च्या निवडणूकीतील यशस्वी उमेदवार होत्या. आजही काही क्षेत्रात महिलांना राजकारणातील परंपरागत विचारसरणीस सामोरे जावे लागते. तरी ही या क्षेत्रात सदैव महिलांचे स्वागत केलेजाते. महिलांचा एक फार मोठा वर्ग आपल्या कष्टाने, प्रयत्नाने यशस्वी होत आहे. तरीही काही महिलांना त्यांच्या अभियानात यश मिळत नाही. याचा अर्थ असा नाही की, राजकारणातील त्यांचे स्थान व स्थिती कमजुवत बनली. राजकारणातील महिलांची उपस्थिती एक निर्विवादित सत्य आहे.

महिला निवडणूकीत महत्वाची भुमिका बजावतात. मग त्या पोलिंग अधिकारी, निवडणुकीतील उमेदवार किंवा अन्य भुमिकेत असून. तेजस्विनी, राजनिती चित्रपटात महिलांची ही भुमिका दाखवण्यात आली. २०१३ विधानसभा दिल्ली निवडणुकीत महिलांनी उमेदवार प्रचारक, संघटक म्हणून योग्य भुमिका बजावली. रोहित वेमुला हत्या प्रकरण, जवाहरलाल नेहरू विद्यापीठ कन्हैया प्रकरणी, स्मृती इराणींनी लोकसभेत व राज्यसभेत विरोधी पक्ष व जनतेला [illegible] महाता महिलांची कणखरता स्पष्टपणे जाणवते. तरीही

भारतीय समाजात महिला घराच्या चार भिंतीना आपले [illegible] मानतात. बाह्य जगतातील वातावरणापासून दुर राहू [illegible] भारतीय समाज व्यवस्थेची सरचनाच असी बनवण्यात आ[illegible] महिलांची स्वच्छंद मानसिकता परंपरावादाच्या ओझ्याने द[illegible] भारतातील स्त्री निसर्गत:च काही अधिक प्रमाणात शालीन, सहनशील, त्यागी व अंतर्मुखी आहे. केव्हा-केव्हा तर या [illegible] विचार आणि सामाजिक रिती-रिवाजाचे आंधळे अनुकरण [illegible] समस्यांचा हिमालय उभा करते. भारतीय महिला निवडणुकीत महत्वाची भूमिका बजावतात. मतदान करण्यात तिचा [illegible] सहभाग असतो. परंतु या उत्साहास उत्तम मार्गदर्शनाची [illegible] आहे. अशा प्रसंगी एका सुशिक्षित महिलांची आवश्यकता [illegible] सुशिक्षित महिलांचे समाजातील प्रमाण नगण्य आहे. तरीही [illegible] मार्गदर्शकाची भुमिका बजावण्यासाठी काही गुणांची आ[illegible] असते. आज भारतातील सुशिक्षित महिलांनी बहुसंख्य [illegible] महिला समुहांना मार्गदर्शन करण्याची आवश्यकता आहे [illegible] राकारणातील प्रवेश २० व्या शतकाच्या प्रारंभापासून झाला. [illegible] नेतृत्वातील स्वातंत्र्य आंदोलनात महिलांचे सहभागीत्व अधिक [illegible] गांधीच्या दृष्टीने भारतीय महिलांची स्वतंत्र व वेगळी ओळख [illegible] महिलांच्या स्वातंत्र्य आंदोलनातील सहभागाविषयी गांधी [illegible] होते. सविनय कायदेभंग, सुतकताई, स्वदेशी मोर्चा, अस्पृश्यता निवारण, मिठाचा सत्याग्रह आणि १९४२ चे भारत छोडो आंदोलन [illegible] महिलांची महत्वपूर्ण भुमिका होती. या आंदोलनात परकीय सत्तेच्या विरुध्द घोषणा देण्यासोबतच महिलांनी आपले मताधिकार आणि निवडणूकीत सहभाग घेण्याच्या अधिकारसाठीचा संघर्ष केला. [illegible] चळवळीतसहभागी होणाऱ्या रेणुका रॉय, दुर्गादेवी देशमुख, [illegible] असफअली, कमलादेवी चट्टोपाध्याय, रुक्मीणी लक्ष्मीपती, [illegible] मुंशी, सुशिला पै, प्रेमलाबाई कंटक, अवंतिकाबाई गोखले, [illegible] तय्यबाजी, सरोजीनी नायडु, इ. महिला स्त्री प्रश्नांची मांडणी [illegible] लागल्या. उच्च वर्गातील महिलांच्या सहभागास स्वातंत्र्य आंदोलनाने महत्व दिले. परंतु गरीब आणि निम्न वर्गातीन महिलांना स्थान दिले नाही. परंतु व्यवहारात त्यांनी स्वातंत्र्य आंदोलनात आपले भरपूर योगदान दिले.

१९१७ ला जेंव्हा इंग्लंडमध्ये महिलांना मतदानाचा अधिकार नव्हता. तेंव्हा सरोजीनी नायडूनी इंग्लंड संसदेत भारतीय पुरुषासोबत मिळून महिलांना मताधिकार देण्याची याचिका दाखल केली. गांधीनी १९२९ साली महिलांना ही मत देण्याचा अधिकार आहे असे मत नोंदविले. भारतीय समाजाने महिलांना प्रत्येक क्षेत्रात समान अधिकार दिले. राजकीय क्षेत्रात राज्य आणि केंद्रीय स्तरावर महिलांना सत्तेत सहभागी बनवले. केंद्रीय स्तरावर मंत्रीमंडळात २००२, २००४ आणि २००८ ला फक्त ८ महिलांना संधी मिळाली. तर सध्या मोदी मंत्री मंडळात जवळपास पाच ते सात महिला मंत्री मंडळात आहेत [illegible] महाराष्ट्रात फक्त पंकजा मुंडे यांचाच मंत्री मंडळात समावेश आहे. पहिल्या सर्वसाधारण निवडणूकीपासून आतापर्यंत १४ महिलांना राज्याच्या मुख्यमंत्री होण्याचा मान मिळाला. भारतात पहिल्यांदा ऑक्टोंबर १९६३ साली सुचेता कृपलानी यांना देशातील सर्वात मोठे [illegible]

Scanned by CamScanner

राज्य उत्तरप्रदेशाच्या मुख्यमंत्री बनवले. त्यानंतर काँग्रेसने नंदिनी सतपथी यांना ओरिसाच्या मुख्यमंत्री बनवले त्या ओरिसाच्या पहिल्या आणि आतापर्यंतच्या एकमेव महिला मुख्यमंत्री म्हणून ओळखल्या जातात. गोव्यात ऑगस्ट १९७३ साली शशिकला यांना आपले वडील दयानंद यांच्या आकस्मिक निधनानंतर मुख्यमंत्री पद देण्यात आले. त्यानंतर त्या केवळ मुख्यमंत्री बनल्या नाहीत. आसाम मध्ये काँग्रेस पक्षाने डिसेंबर १९८० साली सैय्यद अनवर तैमूर यांना मुख्यमंत्री बनवले परंतु त्या फक्त सहा महिनेच मुख्यमंत्री राहिल्या. तामिळनाडूचे मुख्यमंत्री एम.जी रामचंद्रनच्या मृत्यूनंतर ए.आई.डी.एम.के.ने त्यांची पत्नी जानकी रामचंद्रन यांना मुख्यमंत्री बनवले. त्यानंतर जयललिता यांनी बऱ्याच वेळेस तामिळनाडूच्या मुख्यमंत्री पदाचा कार्यभार स्विकारला सध्या ही त्याच तामिळनाडूच्या मुख्यमंत्री आहेत. यानंतर मायवती-उत्तरप्रदेश, पंजाब-राजेंद्र कौर भट्टल, बिहार-राबडीदेवी, दिल्ली - सुषमा स्वराज, शिला दिक्षित, मध्यप्रदेश-उमाभारती, राजस्थान-वसुंधरा राजे, पश्चिम बंगाल-ममता बॅनर्जी, गुजरात-आनंदी बेन पटेल इ. महिला मुख्यमंत्री बनल्या. वर्तमान राज्यसभेत २४ महिला संसद सभासद जनतेचे प्रतिनिधित्व करत आहेत. ७३ व्या व ७४ व्या घटनादुरुस्ती द्वारा महिलांना ३३% आरक्षण स्थानिक स्वराज्य संस्थेत मिळाले. ज्यामुळे १५ लाख महिलांना ग्रामपंचायत आणि शहरी स्थानिक स्वराज्य संस्थाच्या निवडणूकात सहभाग नोंदवण्याची संधी मिळाली. ज्यामुळे देशातील विभिन्न राज्यातील ४३% महिलांना प्रतिनिधी म्हणून निवडून येवून सबलीकरणाच्या दिशेने मार्गक्रमण होण्याची संधी मिळाली. आज जवळपास एकूण पंचायतीत २८लाख १० हजार प्रतिनिधी आहेत. ज्यात जवळपास ३६% महिला आहेत. स्थानिक स्वराज्य संस्थेत हे आरक्षण ५०% झाल्यास पंचायतीत महिलांचा सहभाग १४ लाख होण्याची शक्यता आहे. आंतरराष्ट्रीय स्तरावर विजयालक्ष्मी पंडीत यांना संयुक्त राष्ट्र संघनेच्या आमसभेतील पहिल्या महिला अध्यक्ष बनण्याचा मान मिळाला. भारताच्या ६९ वर्षाच्या इतिहासात इंदिरा गांधीनाच देशाच्या महिला पंतप्रधान होण्याची संधी मिळाली. तर प्रतिभाताई पाटील यांना पहिल्या राष्ट्रपती होण्याचा मान मिळाला. स्वातंत्र्यानंतरच्या कालावधीचा विचार करता महिलांची राजकीय क्षेत्रात अधिक सकारात्मक प्रगती झाली.युनोचे सदस्य, राज्यपाल, मुख्यमंत्री, राजदूत, विधानसभा, विधानपरिषद, लोकसभा, राज्यसभा सदस्य, लाकसभा स्पीकर सुमित्रा महाजन आणि आंतरराष्ट्रीय स्तरावर पाठवण्यात येणाऱ्या गटात सहभाग घेत आहेत. राजकारणाशिवाय डॉक्टर, शास्त्रज्ञ (कल्पना चावला, सुनिता विल्यम), पत्रकार, खेळाडु, तुरुंगाच्या निरीक्षक, विश्व सुंदरी (ऐश्वर्या रॉय, सुस्मिता सेन) इ. सर्व क्षेत्रात आपली ओळख बनवत आहेत. २१ व्या शतकातील महिलांच्या जागृती सामर्थ्यापुढे पुरुषांचे खोटे व काल्पनिक विचार निकामी ठरत आहेत. पोलिस आणि सैन्यदलातही महिलांना संधी देण्यात आली. सी. आर.पी.एफ.ची महिला बटालियन आशियातील पहिली पारा मिल्ट्री फोर्स आहे. १९७३ ला कलकत्यात पहिल्या महिला पोलिस स्टेशनची स्थापना झाली. मध्यप्रदेशात महिला पंचायतीचा श्री गणेशा झाला.

महिलांच्या राजकीय सहभागाच्या उदासिनतेची कारणे :

महिलांचे संख्येच्या प्रमाणात राजकीय प्रक्रियेतील योगदान फार कमी आहे. आपला सहभाग, प्रशासकीय क्षमता व अचुक निर्णय निर्धारणाने जनतेच्या प्रगती व विकासात योगदान देवू शकते. परंतू निर्णय निर्धारणात तिचे प्रतिनिधीत्व फक्त १०% आहे. महिलांची व्यक्तिगत, सामाजिक आणि आर्थिक स्थिती त्यांच्या अत्यल्प राजकीय सहभागाचे महत्वाचे कारण आहे. महिला राजकारणाप्रती उदासीन रहातात. कारण त्यांची समाजातील कमजोर स्थिती, अज्ञान, आर्थिक स्थिती, सामाजिक बंधने, असुरक्षित वातावरण ई. आजपर्यंतच्या राजकीय जीवनात महिलांच्या सहभागाचे प्रमाण अत्यल्प आहे. महिला राजकारणाकडे गांभीर्याने पहात नाहीत. युनेस्कोद्वारा अलिकडेच दक्षिण - पूर्व आशिया देशात निवडणूक लढणे आणि मतदान करण्यासारख्या महिलांच्या राजकीय वर्तनाबाबत सर्व्हे करण्यात आला. ज्यातुन महिला राजकीय सहभागापासून दूर असल्याचे जाणवते. १९५२ साली ३८% महिलांनी मतदान केले. तर २००९ च्या लोकसभा निवडणूकीत ३४.२२ करोड महिलांनी मतदान केले. बिहार, उत्तप्रदेश, राजस्थान या राज्यात महिला मतदानाच्या अधिकाराचा वापर फार कमी करतात. २०१४ च्या लोकसभा निवडणुकीत ८१ कोटी ४५ लाख मतदाराने मतदान केले त्यात साधारनपणे ४०% महिलांनी मतदान केले.

विकसनशील समाज अभ्यास केंद्राद्वारे १९७१ ते १९९६ दम्यान झालेल्या व्यापक राष्ट्रीय निवडणुका सर्वेक्षणाद्वारे राजकारणात सक्रिय सहभाग घेणाऱ्या महिलांचे प्रमाण १/३ आहे. निवडणूक सभातील भागीदारी वाढली. परंतू पक्षाचे सदस्य म्हणून योगदान कमी आहे. १६ व्या लोकसभा निवडणुकीतील प्रचार यंत्रणा, निवडणुक सभा, अण्णा हजारेंचे आंदोलन, अरविंद केजरीवाल यांचे दिल्ली विधानसभा निवडणुकीती अभियान, जवाहरलाल नेहरु विद्यापीठातील कन्हैया प्रकरण किंवा प्रसार माध्यमांतून समालोचक, निवेदक, न्युज रिपोर्टर, पत्रकार म्हणून कार्य करणाऱ्या महिलांकडे पहाता त्यांचा निवडणूकीच्या प्रत्येक कामातील सहभाग वाढला. परंतु त्यांचे संसदेतील प्रतिनिधीत्वात रुपांतर का होत नाही ? हा विचार करण्यासारखा प्रश्न आहे. त्या बाबत अधिक विचार करता निवडणुकीचा वाढणारा खर्च हे एक कारण आहे. १६ व्या लोकसभा निवडणूकीच्या प्रक्रियेवर ३५०० कोटी रुपये खर्च झाले. राजकीय पक्षांनी या निवडणुकात ३०,५०० कोटी रु. खर्च केल्याचा अंदाज आहे. याचा अर्थ ज्याच्याकडे पैसा तोच निवडून येतो. कुटुंबप्रमूख म्हणून आर्थिक संपतीची मालकी पुरुषाकडे असते. त्यामुळे तोच निवडणूक लढवतो व पैसा खर्च करतो. कुटुंब व समाजात महिलांचे दुय्यम नागरीकत्व, राजकारणावर पैसा खर्च न करण्याची स्त्री मानसिकता. जात, धर्मीय बंधनामुळे महिला सामाजिक, कौटूंबिक आणि सांस्कृतिक कार्य पाडणारी वस्तु बनली. वीणा मुजूमदारच्या मते, महिलांचा उपयोग फक्त एक साधन म्हणून केला जातो. जे फक्त सामाजिक परंपरा आणि संस्कृतीस टिकून ठेवण्याचे काम करतात. निर्णय निर्धारणास प्रभावित करण्याची क्षमता नसणे. परंतु सामाजिक मुल्यांना टिकवून ठेवण्यात त्यांचे योगदान महत्वाचे आहे. महिलांना राजकारणात आपले स्थान स्वत: बनवावे लागेल. सर्व राजकीय पक्षात आपली जागा व स्थिती महत्वाची बनवावी

Printed by : PRASHANT PUBLICATIONS

Scanned by CamScanner

लागेल. बऱ्याच काळापासून मिळणारे दुय्यम दर्जाचे नागरिकत्व आणि समाजाची महिलांविषयीची उदासीनता फक्त दोन दशकात नष्ट होणार नाही.

सारांशत: देशातील महिलांच्या राजकीय सहभाग स्थितीत सुधारणा झाली आहे. पुढेही होत राहील. परंतू तिच्या कौटुंबिक, सामाजिक व पुरुषी मनोवृत्तीतील स्थानात आणखीन बऱ्याच सुधारणा होणे गरजेचे आहे. जोपर्यंत समाजातील प्रत्येक व्यक्तीच्या व स्त्रीच्या मनातील स्त्री विषयीच्या चिंतनात मुलभुत बदल होणार नाही. सर्व पुर्वग्रह नष्ट होत नाहीत. त्यांच्या विषयीच्या वर्तनात बदल होत नाही. तोपर्यंत महिला सहभागच्या दिशेने शासनाने टाकलेले पाऊल यशस्वी होत नाही. २१ व्या शतकात स्त्री विषयीच्या पुरुषी मानसिकतेत बदल होत आहेत. परंतु त्याची गती अधिक हळुवार आहे. स्त्रीस माणुस म्हणून जोपर्यंत प्रत्येक क्षेत्रात समान दर्जा सन्मान, प्रतिष्ठा व अधिकार मिळत नाहीत. तिच्या भोवतीची सेकंड सेक्स, शोभेची वस्तु ही प्रतिमाने नष्ट होत नाहीत. तो पर्यंत महिला राजकीय सहभागाचा लढा चालुच ठेवावा लागेल. तो कुठपर्यंत चालेल हे निश्चित सांगता येत नाही. कारण महिला राजकीय सहभाग ही विकासवादी प्रक्रिया आहे. कोणत्याही विकासवादी प्रक्रियेला यशस्वी बनवण्यात सर्वांच्या सक्रिय सहभागाची आवश्यकता असते. तरच लोकशाही सशक्त ब

संदर्भ ग्रंथ :

१. लोकसभा निवडणूक विशेषांक २०१४ वि -ऑगस्ट -२०१४ ते जानेवारी-२०१५ संपादक नागोराव कुंभार.
२. महिला सबलीकरण : स्वरुप आणि विकास - प्रा.मुटे पांडुरंग, अरुणा प्रकाशन, लातूर.
३. कौटुंबिक हिंसाचार आणि कायदा - ॲड असि मनोविकास प्रकाशन, पुणे.
४. तांबडे सुजित २००९ - राजकारणातील रणरागि महाराष्ट्र टाईम्स १९ सप्टेंबर २००९
५. बडे विलास २०१० महिला राज दै.लोकसत्ता २०१०.
६. समाज आणि महिला डॉ.निलम गोऱ्हे - पदमगंध पुणे.
७. डॉ.मोहिनी कडू - भारतीय राजकारणातील स्त्रीया प्रकाशन - नागपूर.
८. डॉ.दिपक पवार - महिलांचे राजकीय सक्षमीकर साईनाथ प्रकाशन - नागपूर.

Scanned by CamScanner